

---

*Олександр
Кіхно*

УДК 141.5

ПРОБЛЕМАТИКА СВОБОДИ У ФІЛОСОФІЇ ШРІ АУРОБІНДО ГХОША

У філософії свободи Шрі Ауробіндо можна виокремити три проблемні ряди, три комплекси ідей, які він розвивав, формулювання яких уточнював усе своє життя і між якими існувала постійна іманентна кореляція. Перш за все це його філософія національного і соціального визволення Індії, Азії, цілого світу. Філософія бунтарська, революційна, частково навіть відверто мілітарна. По-друге, це його філософія внутрішнього, духовного, інтроспективного визволення від ментальних обмежень, влади почуттів та влади матеріального детермінізму, філософія, тісно пов'язана з внутрішнім самозаглибленням, йогічними та медитативними практиками. І, нарешті, це його оригінальна філософія історії, статті про яку часто з'являлися в журналі «Ар'я» в 1914–1920-х роках і які він коригував та уточнював в останній період творчості, у 1940-ві роки.

Історіософські побудови Шрі Ауробіндо цікаві саме тим, що в них він розглядає індивідуальну еволюцію та еволюцію універсальну із соціологічної та психологічної точки зору, розглядає в еволюційному контексті цикли історії людських суспільств, сучасний стан і перспективи людської спільноти.

Національний та соціальний виміри свободи

Звичайно, легше простежується розуміння свободи в його філософії національного та соціального визволення, з якої Шрі Ауробіндо власне починав і яка потім залишалась екзистенційним каталізатором його йогічної діяльності.

© О. КІХНО,
2018

Імпульси філософії визволення, взяті на озброєння ще під час перебування в Англії, рівно як засвоєний європейський «вітальний», якщо використовувати його термінологію, динамізм наснажували його впродовж усього життя, навіть під час довгого аскетичного, світодистанційованого перебування в Ашрамі. Жана д'Арк, Мадзині, американська революція стали для нього імпульсами та зразками. Шрі Ауробіндо стає одним із перших борців за незалежність Індії, стає секретарем Індійського Меджлісу — асоціації індійських студентів Кембриджа, виступає з революційними промовами, а потім приєднується до таємного товариства «Лотос і Кинджал». І це не залишається лише юнацькою романтикою, майже через 20 років після цього Шрі Ауробіндо заарештовує англійська поліція. Одне із звинувачень полягало в тому, що щойно було зірвано замах на життя англійського судді в Калькутті. Бомба, призначена для судді, була встановлена в саду, де Барін, молодший брат Шрі Ауробіндо навчав учнів-революціонерів.

Філософію дії, активної, збройної дії Шрі Ауробіндо розглядав як інструмент філософії визволення Індії, навіть у йозі він тоді бачив джерело внутрішньої сили, яка може допомогти визволенню його народу. Вже пізніше він почне говорити про необхідність саме духовного визволення Індії та й усього світу від поневолення психічними та природними законами і звичками й навіть від фатальної «звички помирати».

Ця філософія збройного спротиву колонізаторам, підтримки революційних рухів у Росії та в інших країнах була дуже відмінною від моралі ненасильства, яку запропонував пізніше Ганді, і ця відмінність мала кілька психологічних витоків. Перш за все це саме походження Шрі Ауробіндо — адже він походив із кшатрійської касті. Сам моралізм Ганді, пов'язаний частково з проповіддю ненасильства Толстого, був чужий Шрі Ауробіндо, який неодноразово писав про певну відносність моральних категорій.

Була у Шрі Ауробіндо і власна концепція використання вітальної сили. Він вважав, що чуттєва сфера людини містить у собі величезний внутрішньо-енергетичний ресурс, який може бути використаний як для благих, так і для злих дій. Аскетика придушення вітального та моральні пута, якими так часто зв'язували цю силу прямолінійні моралісти, може висушити цю силу взагалі, інший варіант — спрямувати її на деструктивні дії. Навпаки, в боротьбі за справедливе діло ця сила і навіть її деструктивна складова можуть принести велику користь. Ця філософія використання вітальної сили для боротьби глибинно пов'язана, на наш погляд, з винятковою роллю вчення про силу взагалі, енергію Шакті та Агні у вченні Шрі Ауробіндо і навіть з тим, як він використовував у своїй практиці ідеї індуїстського шактизму, з високою оцінкою жіночого начала, сили Матері, Пракриті в його філософії. Ця оцінка була запостульована в його програмній поемі Савітрі, у його ставленні до ролі Мірри Рішар в Ашрамі.

Отже, саме ідеєю йогічного використання океану вітальних сил викликана розбіжність мислителя з поглядами Ганді, коли він протиставляв ідеї

ненасильства останнього ідею збройного захисту Індії в разі вторгнення ворожих сил з Півночі. Виникає питання, чи він тут мав під Північчю на увазі царську чи Радянську Росію, царську, чиїх завоювань у Середній Азії так страхалася Англія до революції (щоправда, відповідна розмова із сином Ганді відбулася в Пондішері 1920 року), чи Радянську, яка після революції неодноразово висувала ідею комунізації Індії та всієї Азії. Ми, проте, знаємо, що Шрі Ауробіндо симпатизував революціаризму, в Росії зокрема, хоча пізніше підкреслював темний, навіть демонічний характер сталінської диктатури та комуністичної Росії. Тому, можливо, говорячи про вторгнення з Півночі, Шрі Ауробіндо мав на увазі також історичні аналогії — вторгнення з Центральної Азії останніх перед англійцями завойовників Індії — воїнів Бабура, що започаткували імперію Великих Моголів. Коли ж почалася Друга світова війна і Ганді проголосив нейтралітет, закликаючи боротися з агресором, використовуючи виключно духовну силу, Шрі Ауробіндо підтримав збройну боротьбу союзників і навіть намагався їм надавати специфічну медитативну допомогу.

Шрі Ауробіндо так описує в праці «Життя божественне» проблему війни, руйнації боротьби зі злом: «Війна та руйнація — це загальний принцип не тільки нашого життя тут в його суто матеріальних аспектах, але і нашого ментального та морального існування... Неможливо — у будь-якому разі доки люди та предмети перебувають у їхньому теперішньому стані — просуватися вперед, зростати, працювати і при цьому зберігати по-справжньому і до кінця той принцип незаподіювання зла, який все ж таки стоїть перед нами як вищий і кращий закон поведінки. Використовуватимемо виключно душевну силу і ніколи нічого не руйнуватимемо війнами або вживанням фізичного насильства навіть у цілях оборони? Добре, хоча душевна сила й ефективна, але між тим асурична сила в людях і націях топче, руйнує, вбиває, спалює, оскверняє, — і своїм невтручанням ви, можливо, спричиняєте стільки ж руйнації, як і ті, що вдаються до насильства... Для того, щоб закон боротьби і руйнації повністю зник з цього світу, недостатньо, щоб наші руки залишилися чистими, а душі — незаплямованими, необхідно для початку, щоб його корінь був видалений з людства... Набагато меншою мірою сприятиме знищенню цього закону звичайна непорушність та інерція, які не бажають або не здатні використати будь-який спосіб спротиву злу, інерція, тамас, заподіюють насправді набагато більше шкоди, ніж динамічний (раджасичний) принцип боротьби, який створює у кінцевому рахунку більше, ніж руйнує» [Сатпрем, 1989: с. 136–137].

У цьому висловлюванні концентровано виражена і філософія дії Шрі Ауробіндо, і філософія визвольної активності, специфічно індійський погляд на проблему з точки зору психології трьох принципів-гун (тамас, раджас, саттва) і власне індуїстський спосіб потлумачення злого начала — асуричний принцип, асурична сила, яку він пізніше називає Вбивцею Творинь.

Шрі Ауробіндо вважає, що принцип ненасильства, у витoku своєму саттвасичний, просвітлений, який залишається вищим і кращим законом

поведінки, за конкретних історичних умов може стати союзником тамасу і, відповідно, темного начала в людині.

З точки зору Шрі Ауробіндо краще поставити на службу світлому началу раджасичний, пристрасний принцип, не відкидати пристрасті, а трансформувати їх. Гегелівське «ніщо велике не робиться без пристрасті» залишається актуальним для Шрі Ауробіндо, як і, очевидно, ідея союзу брахманічного та кшатрійського начал, які разом, у союзі, збудували традиційну Індію. Проблематика, яка розвела й протиставила етичні погляди Шрі Ауробіндо та Ганді у ці та пізніші часи, була актуальною й для слов'янського регіону. Якщо у ХІХ — на початку ХХ сторіччя погляди Шрі Ауробіндо на війну та збройну боротьбу корелюють з поглядами Гегеля, Соловйова і навіть Бердяєва часів написання «Смислу творчості» та «Долі Росії», то ширше проблема ненасильства заторкує взагалі християнську проблематику непротивлення злу, яку вчитель Ганді Л. Толстой трансформував у бік абсолютного ненасилля, заперечення армії, судів та державного апарату, а М. Ільїн у праці «Про спротив злу силою» потлумачив цю етичну проблему у більш силовий спосіб.

Цікаво, ще Бердяєв, який за часів Першої світової війни, стоячи на яскраво патріотичних позиціях, серйозно критикував у «Долі Росії» філософію Толстого як анархічну і позаісторичну, пізніше, в емігрантській період, коли Ільїн ще гостріше засудив пацифістську позицію Толстого, надзвичайно різко полемізував з Ільїним, з його, як вважав Бердяєв, «жахіттям злого добра».

В цих двох полеміках відображено еволюціонування поглядів Бердяєва, наявність у філософії останнього одночасно анархічних та етатистських елементів, тих самих елементів, які він у «Долі Росії» вважав антиноміями, полюсами, притаманними самій російській душі. У світогляді самого Бердяєва анархічний та етатистський елементи співіснували й по черзі виходили на перший план. Бердяєв часів захоплення марксизмом та початку повороту до ідеалістичної стадії стоїть радше на анархістських позиціях, хоча й критикує анархізм у книзі «Нова релігійна свідомість та соціальність». Бердяєв часів Першої світової війни та революції стоїть на державницьких позиціях, за часів паризької еміграції знову різко посилюється анархістський елемент (говорячи соціологічною мовою, оскільки сам Бердяєв називав би цю парадигму персоналістичною), переддень і початок Другої світової війни збільшили знову вагу етатистських елементів у філософському світогляді М. Бердяєва, він, як і Г. Федотов, хоча з величезними застереженнями, почав відзначати позитив в етатистській практиці Леніна і навіть Сталіна. Це помітно вже у «Витоках і смислі російського комунізму».

За часів Другої світової війни збільшилась і вага етатистських елементів у поглядах, філософії та йогічних практиках Шрі Ауробіндо, вочевидь і для нього екзистенційні виклики війни були стимулом активізації кшатрійської парадигми. До речі, й релігійний філософ Бердяєв мав «кшатрійське» походження, мав серед предків представників вищої донської козацької еліти,

сам закінчив кадетський корпус, відзначав, що найяскравіші російські філософи Хомяков і Чаадаєв були замолоду кавалерійськими офіцерами.

Шрі Ауробіндо не міг уподібнитись Бердяєву в іншому відношенні. Індія не була державою, етатизм Шрі Ауробіндо не був державницьким, але й він, стаючи за часів Другої світової війни на бік союзників, починає тимчасово підтримувати свого головного впродовж десятиріч політичного супротивника — Британську імперію й навіть Черчіля, консерватора, який, якби залишився після війни при владі, на відміну від лейбористів навряд чи визнав би 1947 року незалежність Індії. Цікаво зіставити погляди Шрі Ауробіндо та Бердяєва на два протиборні табори під час Першої та Другої світової війни, оскільки в характеристиці двох воєнних потуг є багато подібного. В обох випадках це вже не філософія практичної політики або етатизму, а значно більш тонка метафізика та етика екзистенційної боротьби двох духовних потуг.

Можна зіставити оцінку двох ворожих таборів під час Першої світової війни у праці Бердяєва «Долі Росії» та в «Листах про йогу» Шрі Ауробіндо. Бердяєв пише, що не треба дивитись на війну з Німеччиною як на битву сил світла з силами темряви, вважати одну сторону такою, що перебуває в цілковитій етичній правді, радше треба дивитися на війну як на своєрідне лицарське змагання двох таборів. Мислитель схильний визнати своєрідну правду за Німеччиною. Шрі Ауробіндо, на перший погляд, пише щось зовсім подібне про досвід одразу двох світових війн. «Ви пишете так, нібито те, що відбувається зараз в Європі, було б війною між силами Світла і силами Темряви, але це, як власне й те, що відбувалося за часів Першої світової війни, зовсім не так» [Сатпрем, 1989: с. 138]. У «Людському циклі» він навіть описує моменти, які свідчать про глибину й виправданість філософських пошуків Німеччини перед добою світових війн. Але далі думка Шрі Ауробіндо набуває зовсім іншого виміру: «Це битва між двома видами Невідання... Очі йогіна бачать події, людей і причини не тільки в зовнішньому аспекті, вони бачать також величезні сили, які вкидають їх у дію. Якщо люди, що воюють, — це знаряддя у руках правителів, фінансистів тощо, то й ті, у свою чергу, — маріонетки у лапах цих сил» [Сатпрем, 1989: с. 138]. Отже, тут знову йдеться про свободу та залежність. Два табори розглядають як рівно віддалені від Світла і Темряви в етичному розумінні не тому, що у кожної сторони є своя правота. Ні, обидва табори залежні і подвійно залежні. Народи, армії, держави залежать від правителів і фінансистів, але ті, у свою чергу, залежать від більш трансцендентальних сил, які Шрі Ауробіндо може у різних працях описувати то більш безособовою мовою — ворожі сили, темна півсфера істини, то більш особово — боги або асури. Це визнання, як ми бачили, не змушує його відмовитись від участі у війні і підтримки союзників.

Інша проблема, до якої звертається Шрі Ауробіндо у своїй філософії визволення, це проблема шляхів, що ведуть до визволення Індії та оцінки історичного і духовного шляху, який призвів до пасивності індійського суспільства.

Він стверджує: «Пролетаріат у нас грязне у невігластві і пригноблений відчаєм!» [Сатпрем, 1989: с. 29]. Він засновує екстремістську партію і пропонує програму дії нації — бойкот англійських товарів, бойкот англійських судів, бойкот англійських шкіл та університетів. Його програма конкретних визвольних дій містить чотири пункти: 1) пробудити Індію за допомоги газет та політичних промов до думки про незалежність; 2) підтримувати уми людей у стані постійного обурення і протесту; 3) перетворити партію Індійський конгрес та її несміливі вимоги на екстремістський рух, що висуває ідеал абсолютної незалежності; 4) нарешті, таємно підготувати збройне повстання. Як це відрізняється від програми Ганді, згідно з якою саме пролиття крові ворога змушувало індійців запроваджувати всеіндійський піст і траур!

Можливо, ця захопленість активною політичною дією призвела Шрі Ауробіндо й до різкої екзистенційної кризи у період, коли він 1908 року був заарештований і позбавлений волі. Коли у в'язниці він запитував себе, в результаті яких причин він тепер ізольований від можливості активно діяти, відповідь, отримана ним (іманентна або й трансцендентна), говорила, що у нього раніше був поклик залишити політику й віддатись цілковито внутрішній та йогічній роботі. Він проігнорував цей поклик, оскільки справа політичного визволення Індії стояла на першому плані. Тепер ланцюжок обставин склався так, що він змушений був відсторонитися від політичної боротьби й віддатися до власне духовних пошуків і переживань.

Але Шрі Ауробіндо звичайно шукав глибинніших, релігійно-метафізичних причин надзвичайної пасивності індійського пролетаріату та й елітарних каст у питанні визвольної боротьби. І він, а пізніше Сатпрем, описує картину внутрішньої несвободи. За словами Сатпрема, Безмежне Невідоме, що наповнювало Індію, мало намір взяти у неї подвійний викуп — людський та духовний. Сатпрем, розвиваючи філософські побудови Шрі Ауробіндо, дає лаконічну, але яскраву картину, що характеризує світогляд індійця, краще було б все ж сказати, духовно, йогічно практикуючого індійця. Індійський народ пронизаний баченням та почуттям потойбічного, усвідомлює себе іграшкою в грі великих космічних сил, цей народ споглядає всередині себе внутрішні простори, у порівнянні з якими наше маленьке поверхове життя є лише точкою, яка періодично то розквітає, то згасає знову!

Така релятивізація власного життя народжує байдужість до світу — інерцію, байдужість до прогресу, покірність, яка часто надягає машкару мудрості. На більш глибокому рівні Індія платить духовний, божественний викуп — в масштабі безмежних космічних періодів-махакальп і безмежних просторів губиться не лише Індія, а й уся наша Земля. Сатпрем постулює, що переживання нескінченності та нашої малості, яке, згадаємо, так хвилювало колись Паскаля, в очах індійця знецінює наше земне життя. Саме таке переживання нескінченності, постулює в «Естетиці Відродження» О. Лосєв, призводило до кризи і розкладу антропоцентричного ренесансного світобачення. Людина, Земля розчиняються у нескінченності, проблема Паскаля

й ренесансних людей, якщо вірити Шрі Ауробіндо і Сатпрему, стала ще більш сталою екзистенційною проблемою Індії.

Можливо, відчуття малості з необхідністю трансформувалося у відчуття ілюзорності. Земля і людина на ній губляться в далеких галактиках, або в трансцендентних світах або локах індуїзму, занурюються в Брахмана, звідти вони, можливо (гострий пасаж Сатпрема), ніколи й не з'являлись. Звідси і вчення про ілюзію, трансї, медитації йогіна, який сам, можливо, є лише машкарою Бога. Сатпрем описує логічні курбети індійської думки, що йдуть від постулату — все є Брахман. «Все, весь цей чудовий Всесвіт — це тільки Брахман» (Мундака Упанішада) [Сатпрем, 1989: с. 35]. На практиці ж у релігійній історії Індії три тисячі років тому відбулося велике розділення, яке, у свою чергу, є складовою частиною великого світового ідеалістичного розділення на Дух і матерію, але було проведене в брахманізмі та в буддизмі зі значно більшою послідовністю.

Запанувала думка, що існує істинний Брахман, Трансцендентний і непорушний по той бік Космосу і Брахман облудний, або у будь-якому разі вторинний (є кілька шкіл) — який можна прозирати у космічній, земній або людській дійсності. «Брахман реальний, світ — омана», — говорить Ніраламба Упанішада [Сатпрем, 1989: с. 35]. Теза «Все є Брахман» робить несподіваний логічний оберт і перетворюється на тезу «Все, крім світу, є Брахман». Роздвоєння, розділення духовного та матеріального, трансцендентного та іманентного захопило всі культури Сходу та Заходу, а індійські мислителі починають постулювати ілюзорність природного буття. Очевидно, за цією логікою абстракції і пошуки мудреців якимось індуктивним чином частково передаються індійському ментальному самовідчуттю взагалі.

І Шрі Ауробіндо пропонує свої ліки як від суспільно-політичної, так і від світоглядної пасивності. Ми вже заторкнули питання особливостей його політичної програми, але варто сказати, що у власне філософській сфері він шукає інтегральний підхід, своєрідний супраментальний монізм, де Духовне, Надрозумове, Божественне трансформує матерію, уподібнює її собі (це питання, нерозв'язне теоретично для традиційного монізму та й дуалізму від індійського адвайтизму до неоплатонічного філософії Єдиного, а також для гностичного дуалізму). Переображення матерії, яке йде слідом за переображенням психічної, ментальної, вітальної, підсвідомої сфер, у кінцевому підсумку має допомагати інтегрувати (у термінології Шрі Ауробіндо) світлу і темну напівсфери Істини. Щоправда, Сатпрем ідею інтеграції Темної (ще непросвітленої, відпалої від Світла) і Світлої Напівсфери Істини змішував з ідеєю зближення та взаємозалежності таких етичних категорій, як Сфери Добра і Зла, але Шрі Ауробіндо схилився до елімінування Злого начала у новому синтезі і абсолютизації Добра.

Якщо ми врахуємо особливості цієї інтегративістської парадигми Шрі Ауробіндо та Сатпрема і все, що відзначали раніше стосовно поглядів Шрі Ауробіндо на аскезу, використання у конструктивних цілях вітальних,

пристрасних сил, ми можемо досягнути й особливості соціальної та політичної філософії Шрі Ауробіндо. Подолання ілюзійності на шляхах інтегральної йоги та трансформації — ця концепція у світоглядних побудовах Шрі Ауробіндо пов'язана з філософією соціального визволення та активізму, яку він пропонував як нову зброю індійському народові.

Варто враховувати, що і Шрі Ауробіндо, і Сатпрему в їхній філософії інтегральної йоги, трансформації та соціального активізму став у пригоді західний філософський вишкіл, те, що західна думка не страждала цими хибними ілюзорністю та пасивністю. Шрі Ауробіндо навіть діалектичність античної грецької думки у праці «Геракліт» ставив вище за власне індійські раціональні побудови, на озброєння ним були взяті західні ідеї еволюції, приходу Надлюдини, прогресу, національного пробудження, Нації-душі та соціального визволення. Тут варто згадати думку Вол. Соловйова, висловлену у «Виправданні Добра», що інтелігенція колоніальних народів і не мріяла про ідею національного та соціального визволення, перебуваючи під утиском своїх власних деспотів, лише навчання у західних школах пробудило в них ідею національної незалежності. Індійська еліта не створювала партій і не писала програм, перебуваючи в XVI–XVIII сторіччях під жорстким іноземним утиском Імперії Великих Моголів. Натомість саме у Британській Індії почалося формування, відбулося пробудження нової індійської еліти. Шрі Ауробіндо закликав індійців бойкотувати англійські школи та університети, але сам навчався у Кембриджі і отримав там відповідний вишкіл.

Варто зіставити діагноз Шрі Ауробіндо і Сатпрема з відповідною оцінкою індійської культури, висловленою Теяром де Шарденом у «Феномені людини»: «В ті часи, коли Китай вже вrostав у ґрунт, помножуючи пробні пошуки та відкриття, але не створюючи фізики, Індія захопилася метафізикою настільки, що цим себе згубила. Індія переважно район високого філософського та релігійного тиску.. Важко переоцінити містичний вплив, справлений на кожного з нас цим антициклоном. Але хоч би як ефективно ці потоки освіжили та прояснили людську атмосферу, варто визнати, що внаслідок надзвичайної пасивності і відстороненості вони були не в змозі облаштувати Землю» [Тейяр де Шарден, 1987: с. 160].

Те, що Сатпрем називає Безмежним Невидимим, Теяр окреслює терміном «метафізика», вжитим на противагу «фізиці». Він, як і Шрі Ауробіндо і Сатпрем, високо оцінює філософську і релігійну свободу, яку має Індія. Звичайно, Сатпрем рішуче підкреслює виняткову свободу, яку пропонує шукачеві Індія і яку знайшов у цій традиції Шрі Ауробіндо, але він і потлумачує цю свободу ширше, ніж Теяр, окреслюючи інший, надзвичайно важливий для нього і для Шрі Ауробіндо аспект проблеми. Сатпрем пише, що середній індус «шанобливо схилиться перед Христом (з тим же благоговінням, для нього природним, яке він відчуває, поклоняючись своєму образу Бога), але побачить обличчя Бога і в посмішці Крішни і в Жакливій Калі, і в ніжній Сарасваті і в тисячах і в тисячах інших богів, які танцюють, різно-

барвні та вусаті, веселі та жахливі, осяйні та співстраждальні, на вишукано вирізьблених баштах індійських храмів» [Сатпрем, 1989: с. 30]. Щоправда, тут Сатпрем, на нашу думку, багато в чому прийняв бажане за дійсне у стосунку до середнього індуса, приписуючи його свідомості відблиски супраментального та інтегрального бачення, яке досягається, можливо, на надзвичайно високій стадії усвідомлення, байдуже на Заході це відбувається чи на Сході. Сам Сатпрем пише про те, як роки проповіді філософії ненасилля під владою Британської імперії завершилися жахливими насильствами, якими було відзначено проголошення Незалежності Індії 1947 року. Ганді змушений був визнати: «Ми знову стали на позицію насильства, якому ми таємно дозволили жити у собі і хапаємо один одного за горлянку, коли справа дійшла до поділу влади... Тепер, коли відкинута Ярма залежності, все зло вийшло на поверхню» [Сатпрем, 1989: с. 138]. Ярма залежності — це британська влада і колоніальний статус, його падіння, дивно це чи ні, дезактуалізувало філософію ненасильства і викликало на поверхню нове зло.

Теяр більш далекий від детального аналізу індійських переваг, слабкостей і проблематики, а проте пропонує і далі в «Феномені людини» діагноз, що перегукується з діагнозом Шрі Ауробіндо і Сатпрема. Він пише: «Поставши свого часу як велике віяння доби, первинна душа Індії занепала. Але хіба могло бути інакше? Оскільки феномени розглядались як ілюзія (майя), а їхній зв'язок як ланцюг (карма), то як могли ці доктрини надихнути та спрямувати людську еволюцію? Незначна помилка — у визначенні духа і в оцінці уз, що пов'язує його із сублімаціями матерії, але в ній приховане все!» [Тейяр де Шарден, 1987: с. 169–170].

Теяр теж вважає, що цей ілюзіонізм феноменального буття став умовисновком, який був сформульований не одразу і зробив індійську думку менш вільною й більш пасивною. І, використовуючи формулювання Теяра, можна сказати, що переоцінка уз, які зв'язують дух із сублімаціями матерії, і стала тим надзавданням, яке поставив перед своєю філософією Шрі Ауробіндо.

Інтроективне розуміння свободи

Отже, переоцінка уз, які пов'язують дух із сублімаціями матерії. Справжня свобода досягається, з точки зору Шрі Ауробіндо, лише на духовному і внутрішньому рівні. І крім полону у матеріального світу (байдуже, чи він ілюзорний, чи просто є важкий і щільний) є багато інших полонів, що тримають в обмеженнях людську свідомість, — це полон у хаточних думок і вітальних імпульсів, у людських натовпів та ідеологій, у фронтального «Я» та звичок, це часовий полон, полон у хвороб, почуттів, тіла тощо.

Шляхи визволення, які пропонує інтегральна йога Шрі Ауробіндо, багато в чому різноманітні, оригінальні і залежні від традиційних йогічних практик; водночас їх об'єднує одна центральна ідея — збирання, концентрації розсіяного людського «Я» і після цього колонізація цим «Я» усіх сфер

людського буття. Першим кроком до звільнення є заспокоєння розуму і досягнення ним стану справжнього безгоміння. Для цього пропонується кілька шляхів, зокрема розділення свідомості інтроспективним зусиллям на дві частини — на мислителя та спостерігача, який спостерігає за думками і відкидає їх мірою надходження, крім того, пропонується медитація уявою на порожній простір, океан, штиль на океанічній поверхні без будь-якого хвилювання. Важливим елементом на шляху до звільнення є етап перенесення різноманітних дискомфортних станів — від фізичних, таких, як головний біль, емоційних — наприклад, хаотизація почуттів чи напади депресії, до ментальних — скепсис, сумніви, безвір'я, атеїзм (згадаймо, що саме питання про існування Бога для багатьох індійських практик і шкіл — це питання здатності до внутрішньої інтроспекції, або, навпаки, відсутності такої психологічної здатності). Таким чином, другим етапом після зупинки розуму є переживання перехідного стану з його порожнечою і можливим дискомфортом на різних рівнях. Певною мірою це можна порівняти зі шляхом апофатичних переживань у православному досвіді. Але це практичний апофатизм, теоретичний же зіставлений з християнськими запереченнями будь-яких визначень і ознак Нескінченного — це відповідне заперечення «Неті, неті», тобто «Не те, не те», в індійській традиції.

Третім етапом звільнення від зовнішнього ментального полону є переживання низходження сили. Адже заспокоєння і безгоміння розуму має на меті вихід із ментальних обмежень і підключення до більш високого рівня мислення і пізнання. З точки зору Шрі Ауробіндо цей більш високий спосіб мислення і пізнання робить для шукача приступним контакт з новою силою. Адже свідомість і пізнання для Шрі Ауробіндо — це завжди сила, саме розділеність уявлень про свідомість і про силу є для нього однією з ознак ментальної хиби, на яку страждає і індійська і європейська думка впродовж кількох останніх тисячоліть. Шрі Ауробіндо багаторазово постулює цю єдність свідомості і сили, Пуруші і Пракриті, Духу і Матерії, чоловічого і жіночого. Шрі Ауробіндо в праці про йогу так описує цей рух інтегрованої Свідомості-Сили, що звільняє, саме звільняє в його розумінні, внутрішній центр розуму, але не спиняється на цьому і йде далі. «Коли встановлюється спокій, ця вища або Божественна сила згори зможе зійти і працювати в нас. Зазвичай вона низходить спочатку у голову і звільняє внутрішні центри розуму, потім — у сердечний центр... потім — в ділянку пупа та інші вітальні центри, потім у крестцову ділянку і нижче... Вона працює одночасно й ради досконалості й заради звільнення, вона бере частку за часткою всю нашу природу і працює з нею, підносячи те, що має бути піднесене, створюючи те, що повинно бути створене. Вона все об'єднує, призводить до гармонії, встановлює новий ритм у природі» [Сатпрем, 1989: с. 52]. Таким чином, процес сходження сили для Шрі Ауробіндо є заключним, визвольним процесом; визволити різні рівні свідомості та енергетичні центри від старих, дисгармонійних природних ритмів означає одночасно прийти до доскона-

лості і таким чином до нової форми і одночасно зарядити цю більш досконалу форму новим природним ритмом. На наступному етапі інтроспекції самі ментальні процеси починають перебігати більш вільно, процес мислення схожий вже не стільки на фабрикування думок чи добування корисних копалин, скільки на вільний прихід, а радше переміщення потоку думок у розум шукача. І Шрі Ауробіндо і почасти Сатпрем були поетами і вони нібито готові були відштовхнутися від важкого «корпускулярного» способу думання, який для поезії описував Маяковський: «Поэзия — та же добыча радия, один грамм добычи — год труды». Для Шрі Ауробіндо сам процес мислення і творчості з «фабричного», в якому думки є «корпускули», стає немовби поточним, хвильовим. «Немає нічого досяжного для розуму, чого не можна було б зробити краще за певної непорушності розуму і в безгомінні, вільному від думок» [Сатпрем, 1989: с. 54].

Вихід у новий спосіб пізнання для Шрі Ауробіндо і Сатпрема означає також зникнення розділення на внутрішній і зовнішній світ, шукач всюди починає бачити свідомість, потік свідомості. Протиставлення розумових процесів процесам чуттєвим та матеріальному світові втрачає свою гостроту. Але це звільнення свідомості від зовнішніх та ментальних прив'язок не просто приводить шукача до відкриття внутрішньої людини. Існування відносно автономного світу думок і почуттів плюс існування підсвідомого може визнати будь-який інтелектуал, митець або практик-психоаналітик. Набагато складніше для загалу визнати те, що апріорно приймає більшість йогічних шкіл і релігійних філософій Сходу, — об'єктивне (або суб'єктивне-об'єктивне, оскільки розділення на суб'єкт і об'єкт можна елімінувати) існування Свідомості більшої, глобальнішої за людську.

Всі думки, ідеї, почуття, згідно з цією традицією, яку своєрідно розвиває та інтерпретує Шрі Ауробіндо, приходять у людський розум іззовні — і не від інших людей, а з Розуму більш високого, ніж наш, а людський розум лише вловлює ці думки та емоції, як радіоприймач вловлює радіохвилі, що їх транслюють з радіостанції. Шрі Ауробіндо допомогла зробити це відкриття спільна медитація з Бхаскаром Леле. Шрі Ауробіндо так описував цей досвід: «Йогін... бачить, що думки приходять іззовні, із всезагального Розуму, інколи оформлені, чіткі, а іноді безформні — і тоді вони набувають форми десь у нас... З цього моменту, в принципі, ментальна істота в мені стала вільним Інтелектом, всезагальним Розумом, але не робітником на фабриці думок, обмеженим вузьким колом своїх особистих думок, а тим, хто отримує знання з усіх сотень і сотень царств буття і вільний вибирати те, що він бажає в цій величезній імперії бачення і імперії думки» [Сатпрем, 1989: с. 57–58].

Таким чином, після звільнення особистої свідомості від зовнішніх обмежень приходить наступний етап звільнення — розширення свідомості до рівня осягнення Всезагального Розуму. Таке звільнення свідомості та її розширення вкупі з визнанням Загального Розуму і зникненням принципового розділення на внутрішнє і зовнішнє дає, якщо вірити Шрі Ауробіндо,

можливість набути незалежність від простору — тобто екстеріоризувати себе в будь-яку точку простору і приймати мисленні звернення з відстаней у десять тисяч миль. Такі постулювання можуть викликати недовір'я, але ми можемо вважати хоча б теоретично логічною можливістю більшого заглиблення людини у власний внутрішній світ, що визнає і сучасна наукова психологія, далі — повторюємо, зникнення бар'єрів між зовнішнім та внутрішнім світом, постулювання психологічної єдності людей хоча б як теоретичного конструкту (згадаймо колективне несвідоме Юнга!), існування Загального Розуму, теоретичну можливість телепатії та перетворення інтроспективного заглиблення на екстеріоризацію.

Проблема інтроспекції та пошуку ментальної єдності з іншими та Всезагальним Розумом пов'язана у філософському світогляді Шрі Ауробіндо ще з двома суміжними темами — етичною проблематикою та темою аскетизму. Ментальна єдність з іншими, постульована як онтологічний факт, і наявність Всезагального Розуму виводять на новий рівень етику співчуття, співстраждання, самопожертвування. Будь-які етичні постулати завжди впиралися мов у стіну у визнання онтологічної окремішності людини, тобто фактичного, фізичного егоїзму, який можна лише намагатися долати абстрактним моралізуванням. Ментальна та онтологічна єдність всіх людей робить абстрактні постулати постулатами більш реального погляду на дійсність. Моральна людина — просто більш реалістично дивиться на життя, вона більш розумово зріла, твереза, воістину — тут не дезактуалізується античний ідеалістичний посил — «немає зла, крім невігластва».

Існувало досить багато світоглядних побудов, які намагалися узгодити визнання окремішності всіх людей з етичним імперативом: від американського прагматизму Джеймса до розумного егоїзму Чернишевського та егоальтруїзму Ю. Рюрикова — в усіх цих системах шукали розумово-етичний вихід із пастки власної окремішності. Постулювання ж онтологічної єдності є значно міцнішим фундаментом етики, що звільняє її від протиріч і компромісів — і Рамакрішна на відстані відчуває біль закривавленого буйвола як власний, Мірра Рішар — соратниця Шрі Ауробіндо відчуває біль або проблему учня як власну і приходять на допомогу.

Власне у цьому закладанні нового каменя інтегралізму у фундамент філософської етики Шрі Ауробіндо йде прокладеним з часів Платона, Сократа та Упанішад, доволі второваним, хоча й своєрідним шляхом. Більш оригінальним виглядає його погляд на проблему аскетизму. Для вчення Шрі Ауробіндо самозаглиблення, звільнення від матеріальних прив'язок не повинно у кінцевому рахунку ізолювати шукача від людей. Звичайно, вихідною течією такого бачення є філософія суспільного визволення, з якої починав Шрі Ауробіндо. Адже саму його він спочатку розглядав як знаряддя національно-політичного визволення Індії, що може дати необхідну для цього внутрішню силу. Але Шрі Ауробіндо з часом пройшов цей шлях зміни парадигм — від ідеї звільнення Індії до прагматичного вивчення йоги і від

запропонованої ним інтегральної йоги до вже духовного визволення Індії та усього світу.

З цієї філософією інтроспекції та духовного визволення тісно корелює запропонована Ауробіндо циклічна концепція індійської та універсальної історії. У «Людському циклі» Ауробіндо описує чотири етапи становлення будь-якої культурно-історичної спільноти: відповідно, символічна, типова, умовнісна та індивідуалістична стадії розвитку.

Тепер Шрі Ауробіндо спирається на особистий йогічний досвід і постулює, що людина, цілком віддана справі усамітнення, зіштовхується з проблемою створення на психологічному рівні атмосферичного провалля між собою і людьми, яке, якщо воно стало занадто широким за багато років аскези, вона не в змозі подолати. Тому Шрі Ауробіндо і потім Сатпрем закликають до напруженої йогічної роботи у самій гушавині життя, серед людей, і сам Шрі Ауробіндо займався напруженими йогічними вправами, медитував разом з Леле, досягав вершин ментальної концентрації на об'єкті та безгоміння розуму і поряд з цим активно готував революційну й партизанську війну в Індії, духовно-йогічно підтримував союзників під час Другої світової війни. Щоправда, на наступному і останньому етапі своєї діяльності Шрі Ауробіндо вдався до достатньо серйозної власної ізоляції та усамітнення в Ашрамі. Це питання аскетизму, так тісно пов'язане з особливостями інтегрально-йогічного погляду на життя, багато в чому залишалось відкритим.

ДЖЕРЕЛА

Сатпрем (1989). *Шри Ауробиндо, или Путешествие сознания*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.

Тейяр де Шарден, П. (1987). *Феномен человека*. Москва: Наука.

Шри Ауробиндо Гхош (1992). *Человеческий цикл*. Казань: Новый Век.

Одержано 15.07.2018

REFERENCES

Satprem (1989). *Sri Aurobindo or The Adventure of Consciousness*. [In Russian] Leningrad: PH of the Leningrad university. [=Сатпрем 1989]

Sri Aurobindo Ghose (1992). *The Human Cycle*. [In Russian] Kazan': New Age. [= Шри Ауробиндо Гхош 1992]

Teilhard de Chardin, P. (1987). *The Phenomenon of Man*. [In Russian] Moscow: Science. [= Тейяр де Шарден 1987]

Received 15.07.2018

Кіхно Олександр

ПРОБЛЕМАТИКА СВОБОДИ У ФІЛОСОФІЇ ШРІ АУРОБІНДО ГХОША

Статтю присвячено аналізу філософії свободи, запропонованої індійським філософом Шрі Ауробіндо. У філософії Шрі Ауробіндо можна виокремити три проблемні ряди і три комплекси ідей. Перш за все це його філософія національного і соціально-

го визволення Індії, Азії, цілого світу. (Філософія бунтарська, революційна, частково навіть відверто мілітарна.) По-друге, це його філософія внутрішнього, духовного, інтроспективного визволення від ментальних обмежень, влади почуттів та влади матеріального детермінізму. Ця філософія тісно пов'язана з внутрішнім самозаглибленням, йогічними та медитативними практиками. І, нарешті, це його оригінальна філософія історії. Він коригував і уточнював статті з філософії історії в останній період творчості, в 1940-ві роки. Ці статті ввійшли до його книги «Людський цикл».

Історіософські побудови Шрі Ауробіндо цікаві саме тим, що в них він розглядає індивідуальну еволюцію та еволюцію універсальну із соціологічної та психологічної точки зору Ауробіндо розглядає в еволюційному контексті цикли історії людських суспільств, сучасний стан і перспективи людської спільноти.

Ключові слова: національне визволення, соціальне визволення, історія, еволюція, людський цикл.

Olexandr Kihno

CONCEPTS OF FREEDOM IN PHILOSOPHY OF SRI AUROBINDO

The article is devoted to the analysis of philosophy of freedom, offered by the Indian philosopher Sri Aurobindo. In philosophy of Sri Aurobindo it is possible to distinguish three series of problems and three complexes of ideas. First and foremost it is his philosophy of national and social liberation of India, Asia, and the whole world. This philosophy is rebellious, revolutionary, partly even frankly military. In the second place it is his philosophy of internal, spiritual, introspective release from mental limitations, power of senses and power of material determinism. This philosophy is closely related to the internal introversion, yoga and meditation practices. And, finally, it is his original philosophy of history. He corrected and specified the articles from the philosophy of history in the last period of his life, in the forties of the 20th century. These articles entered his book «The human cycle».

The historiosophic constructions of Sri Aurobindo are interesting because he considers in them the individual and universal evolution from the sociological and psychological point of view. Aurobindo examines in an evolutionary context the cycles of the history of human societies, the modern state and prospects of human community.

Keywords: national liberation, social liberation, history, evolution, human cycle.

Кіхно, Олександр — кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії філософії України Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Сфера наукових інтересів — релігійна філософія, історіософія, філософія культури.

Kihno, Olexandr — Candidate of sciences (Philology), senior scientific researcher of the Department of the History of Philosophy of Ukraine, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine. Sphere of scientific interests — religious philosophy, historiography, the philosophy of culture.
